

مطالعه فساد اداری و محورهای آن در شهرداری تهران با ارائه مدل اکتشافی

علیرضا کریمی^۱، صلاح‌الدین قادری^۲، بهزاد همتی^۳

شناسه پژوهشگر (ارکید): ۴۷۶۶-۵۲۳۷-۰۰۰۰۰۰۰۰۰۱

شناسه پژوهشگر (ارکید): ۶۲۸۹-۵۳۲۰-۰۰۰۰۰۰۰۰۰۱

شناسه پژوهشگر (ارکید): ۹۰۴۴-۵۳۵۰-۰۰۰۰۰۰۰۰۰۱

چکیده

بررسی و شناخت علل پدیدآورنده فساد، فرآیندهای سازمانی و کنش‌های اجتماعی موجدۀ آن، شاخص‌ها و پیامدهای فساد و راه‌های مقابله با این پدیده در عرصه اداری، ضرورتی جدی و انکارناپذیر است. در سطح شهرداری‌ها نیز فساد به‌عنوان یکی از مسائل مهم مدیریت شهری شناخته می‌شود؛ از این‌رو هدف از انجام این پژوهش، دستیابی به مدلی برای تبیین محمل‌های بروز فساد اداری در شهرداری تهران است. بر این اساس با رویکرد استقرایی و به روش گراند تئوری و با ابزار مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به بررسی پدیده پیش‌گفته پرداخته شد. در این راستا با ۳۰ نفر از مدیران و متخصصان موضوع فساد اداری مصاحبه صورت گرفت و بعد از انجام فرآیندهای کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی، ۱۲ مقوله اصلی و ۴۴ محور بروز فساد اداری در شهرداری تهران شناسایی و درنهایت مدل پارادایمی، شرایط علی، شرایط مداخله‌گر و شرایط زمینه‌ای بروز فساد اداری در شهرداری تهران تبیین شد.

محمل‌های فساد در دو سطح یعنی ساختار سازمانی و محیط سازمانی و کنشگری بوروکراتیک قابل بررسی‌اند. محمل‌ها و محورهای زمینه‌ساز بروز فساد اداری در شهرداری، همگی حول محور مفهومی کلی‌تر یعنی «ساختار سازمانی فسادخیز» (که بستر مناسب را برای بروز این زمینه‌ها ایجاد کرده است) گرد هم می‌آیند. ساختار سازمانی فسادخیز درنهایت نوعی فرهنگ فساد در شهرداری تهران را پدید آورده که نتیجه آن بازتولید فساد در بستر سازمانی شهرداری تهران است.

واژگان کلیدی: فساد اداری، گراند تئوری، محمل‌های بروز فساد، ساختار سازمانی فسادخیز، شهرداری تهران

۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی (نویسنده مسئول) / alireza.karimi@khu.ac.ir

۲. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی / salahedin.gh@khu.ac.ir

۳. دکتری جامعه‌شناسی و پژوهشگر جهاد دانشگاهی / behzadhemati69@gmail.com

مقاله علمی پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۷/۹/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۷/۱۱/۲۲

دوفصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال سیزدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱، صص ۲۶۰-۲۳۹

۱. مقدمه و بیان مسئله

پدیده فساد کمابیش در کشورهای مختلف جهان وجود دارد؛ اما شکل، میزان، نوع، سطح و شیوع آن در جوامع مختلف متفاوت است و تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارد. سه نکته مشترک در مورد فساد عبارت است از: ۱. فراگیر بودن؛ ۲. زیان آور بودن و ۳. قابل کنترل بودن.

نظام‌های سیاسی- اجتماعی در یافته‌اند که فساد و تخلفات اداری یکی از مهم‌ترین تهدیدها در راستای دستیابی به توسعه و پیشرفت اقتصادی- اجتماعی برای آن‌هاست. این پدیده صدمات جبران‌ناپذیری را بر سرعت حرکت چرخ توسعه در جامعه ایجاد و همچنین مسیر توسعه و پیشرفت جامعه را مسدود و محدود می‌کند و فرآیند تحقق عدالت اجتماعی را به تعویق می‌اندازد (پلگرینی و گولاخ، ۲۰۰۴). برای بسیاری از نظام‌های سیاسی، تخلفات اداری از حساسیت بسیار بالایی برخوردار است و دولت‌ها به خاطر حفظ مشروعیت سیاسی ناچارند به این مسئله توجه کنند؛ بنابراین مطالعه و شناخت علل موجدۀ بروز فساد، فرآیندهای سازمانی و کنش‌های اجتماعی پدیدآورنده آن، شاخص‌ها و پیامدهای فساد و راه مقابله با آن در عرصه اداری، ضرورتی جدی و انکارناپذیر است.

در جمهوری اسلامی ایران نیز همانند کشورهای دیگر، پدیده فساد و جرائم اقتصادی جزو مسائل کلان نظام تدبیر امور (حکمرانی) است؛ اما وجه قابل تأمل مسئله، تفاوت ساختار نظام سیاسی و ارزشی بودن بنیان نظام سیاسی در ایران است که به نظر می‌رسد باید تسهیل‌کننده فرآیند پیشگیری و مبارزه با فساد باشد و گویی بر پیچیدگی‌های مسئله فساد افزوده است. این موضوع که در سطح کلان مطرح است، در هریک از نهاد‌های مرتبط با آن از جمله شهرداری تهران نیز قابل طرح است.

سازمان شهرداری تهران با حدود ۶۰ هزار نفر کارمند، گردش مالی سالیانه حدود ۱۱۸ هزار میلیارد تومان، بودجه سالیانه حدود پانصد هزار میلیارد ریال (در سال ۱۴۰۰)، دارا بودن ۲۲ سازمان، ۲۴ شرکت تابعه و ۱۲ مرکز و ستاد، از زمینه مستعدی برای ارتکاب تخلف و فساد اداری برخوردار است. همچنین به واسطه نوع کاری که در شهرداری انجام می‌شود (به‌ویژه از منظر خدماتی که مستقیماً با عموم مردم سروکار دارد)، قراردادهای و فعالیت‌های شهرداری، امکان بروز خطا و ارتکاب فساد نیز بیشتر است. در سال‌های اخیر شواهدی از بروز فساد در شهرداری تهران^۱ و نقض نظام خدمات و سلامت اداری در آن منتشر شده است. افزون بر جنبه عینی بروز فساد در سازمان یادشده که در قالب پرونده‌های فساد مطرح می‌شود، به لحاظ ادراک از فساد (که شامل جنبه ذهنی پدیده فساد است) این نهاد در وضعیت مناسبی قرار ندارد. پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه ادراک از فساد در سطح نهادی، حاکی از بالا بودن سطح ادراک از فساد در شهرداری در بین عموم مردم است (محمودی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۶). هم‌افزایی دو بُعد فساد یعنی ابعاد عینی و ذهنی آن در شهرداری تهران، نشان‌دهنده اهمیت مسئله فساد اداری در شهرداری به‌عنوان یک مسئله اجتماعی است.

۱. پورتال شهرداری تهران سازمان‌ها، شرکت‌های تابعه و ستادها ۱۴۰۰.

۲. در چند سال گذشته فسادهای کلانی در شهرداری تهران سال ۱۳۹۶، فساد در شهرداری تهران املاک نجومی سال ۱۳۹۵ معادل ۲۲۰۰ میلیارد تومان گزارش شده است (مبتنی بر گزارش رسمی سازمان بازرسی کل کشور به شماره نامه ۱۵۰۴۹/۸۶) و...

انجام پژوهش حاضر با توجه به ماهیت خاص آن از دو وجه اکتشافی و کاربردی، می‌تواند حائز اهمیت باشد؛ زیرا در وجه اکتشافی آگاهی یافتن بر زمینه‌ها و فرآیندهای خاص بروز فساد اداری در شهرداری تهران و پیامدهای آن، هم برای نظام سازمانی شهرداری تهران و هم نظام اداری کشور، مهم و درخور توجه است. همچنین نتایج به‌دست‌آمده می‌تواند برای کاهش فساد اداری در ساختار سازمانی شهرداری تهران مورد استفاده قرار گیرد؛ از این‌رو تلاش محققان پژوهش، شناسایی فرآیندها و محمل‌های خاص بروز فساد در شهرداری تهران از طریق یک پژوهش اکتشافی بوده است.

بدین ترتیب مهم‌ترین سؤالاتی که این پژوهش در پی یافتن پاسخ آن‌هاست، عبارت است از:

۱. مهم‌ترین زمینه‌های (محمل‌های) بروز فساد اداری در شهرداری تهران کدام‌اند؟
۲. مصادیق و اشکال بروز فساد اداری در شهرداری تهران چیست؟

۲. پیشینه پژوهش

۲-۱. پیشینه داخلی

پرورام و مردانی (۱۳۹۹) به بررسی تأثیر سیستم اطلاعات مدیریت بر مقابله با فساد اداری در شهرداری منطقه ۲۱ تهران پرداختند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که سیستم اطلاعات مدیریت مقابله با فساد اداری با توجه به متغیر میانجی توانمندسازی کارکنان تأثیر مثبت و معناداری دارد. پژوهش عابدجعفری و همکاران (۱۳۹۸) نشان داد که در سطح فردی نیاز مادی، عدم پایبندی شرعی، عدم پایبندی به ارزش‌های اخلاقی، احساس بی‌عدالتی، جامعه‌پذیری نامناسب، ریسک‌پذیری و ارتباط زیاد با ارباب‌رجوع، عوامل اصلی تمایل به فساد اداری در سطح فردی در شهرداری تهران است.

یافته‌های پژوهش فیض‌آبادی و علانی (۱۳۹۷) در مورد تأثیر شفافیت سازمانی بر فساد اداری با تأثیرات متقابل اعتماد سازمانی در مراکز درمانی شهرداری تهران، دلالت بر تأثیر مثبت و معنادار شفافیت سازمانی بر کاهش بروز فساد اداری در مراکز درمانی شهرداری تهران و همچنین بر اعتماد سازمانی مراکز درمانی شهرداری تهران دارد. نتایج پژوهش عباس‌زاده واقفی و همکاران (۱۳۹۶) با موضوع بررسی علل بومی بروز فساد اداری در شهرداری تهران، نشان داد در رتبه‌بندی علل بروز فساد اداری در این نهاد، عوامل فردی اولویت اول، عوامل سازمانی اولویت دوم و عوامل محیطی اولویت سوم دارند.

یافته‌های پژوهش زاهدی و همکاران (۱۳۸۸) در مورد عوامل مؤثر بر کاهش فساد اداری در شهرداری تهران، نشان می‌دهد تمام عوامل کیفیت زندگی کاری، فردی، درون‌سازمانی، برون‌سازمانی و فرهنگی بر میزان فساد اداری اثرگذار است. نتایج پژوهش حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۵) دلالت بر وجود رابطه معکوس و معنادار بین تعهد سازمانی کارکنان شهرداری تهران و گرایش آن‌ها به فساد اداری دارد. بر اساس پژوهش فردوسی‌پور و همکاران (۱۳۹۳)، هشت منفذ بروز فساد اداری شامل درز اطلاعات حساس برای افراد خاص، سامانه‌های نظارتی نیازمند نظارت، سیستم حقوق و دستمزد ناعادلانه، درآمد ناسالم، نظام ارتقای شغلی آسانسوری، تعریف نادرست امنیت شغلی، اخلاق عمومی به محاق رفته و حرص تمام‌نشدنی انسان است.

۲-۲. پیشینه خارجی

پژوهش توماسو جومونی^۱ (۲۰۲۱) با عنوان «قرار گرفتن در معرض فساد و مشارکت سیاسی؛ شواهد از شهرداری‌های ایتالیا»، نشان داد که افشای فساد در شهرداری‌های ایتالیا سبب کاهش مشارکت رأی‌دهندگان در انتخابات و تقلیل اعتماد عمومی به بدنه نظام سیاسی شده است. پژوهش دیمیتریس باتزیلیس^۲ (۲۰۱۹) با موضوع «رقابت انتخاباتی و فساد، شواهدی از فساد در شهرداری‌ها در یونان»، نشان می‌دهد که شهرداری‌ها به‌عنوان مهم‌ترین نهاد درگیر با مردم، نقش اساسی در شکل‌دهی به اعتماد عمومی و ایجاد سرمایه اجتماعی برای یک نظام سیاسی دارند. بر این اساس به موازات بروز تخلف و فساد در شهرداری، نوعی بی‌میلی سیاسی و عدم اعتماد به نظام سیاسی پیش می‌آید؛ از این رو به نقش حساس شهرداری‌های و نحوه عمل آن‌ها و تأثیرگذاری ایشان بر زندگی سیاسی اجتماعی اشاره دارد.

مسانیا^۳ (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان «اثرات فساد بر توسعه اقتصادی تانزانیا: مطالعه موردی شهرداری کیگوما»، به بررسی و مطالعه عوامل بروز فساد و پیامدهای آن پرداخته است. نتایج پژوهش نشان داد که ریشه فساد در شهرداری‌ها به شیوه‌های فرهنگی - اجتماعی جامعه و وضعیت اقتصادی - سیاسی دولت‌ها برمی‌گردد. پژوهش لکوبو^۴ (۲۰۱۳) با عنوان «موضوعات اساسی فساد در شهرداری‌های آفریقای جنوبی»، حاکی از آن است که مهم‌ترین موضوع در شهرداری‌ها درآمد ناچیز آن‌ها در مناطق فقیرنشین است. سه حوزه اساسی برای مقابله با این امر شامل کنترل فساد، مدیریت مالی و انتصاب مدیران به‌دوراز ملاحظات سیاسی است.

پژوهش سابیلیکا^۵ (۲۰۱۲) با عنوان «ارزیابی اثربخشی اقدامات ضد فساد در سیستم تدارکات: مطالعه موردی شهرداری ماروندرادر ماشونالند، شرق زیمبابوه»، نشان می‌دهد که چالش اصلی در بخش بروز فساد مربوط به بخش سیستم خرید و سیستم برگزاری مناقصات است؛ از این رو تحریم اشخاص حقوقی اغلب به‌ویژه در زمینه‌هایی مانند تدارکات (که در آن شرکت‌ها به‌جای افراد سعی در کسب مزیت‌های ناروا از طریق فساد دارند)، به‌عنوان امر بازدارنده در بروز فساد تلقی می‌شود. دیانا ارسنز^۶ (۲۰۰۹) در پژوهشی با عنوان «قربانیان فساد شهرداری» به بررسی مسئله فساد در شهرداری در بین ۲۲ دولت محلی در آمریکای لاتین می‌پردازد. محقق در این پژوهش به این نتیجه می‌رسد که راه‌کارهای اجرایی برون‌رفت از وضعیت رخداد فساد اداری از طریق حمایت قانونی، افزایش دموکراسی و نظارت مردمی، آزادی دسترسی به اطلاعات و همکاری با جامعه بین‌المللی امکان‌پذیر است.

1. Tommaso Giommoni

2. Dimitris Batzilis

3. Messania

4. Lekobo

5. Sabilika

6. Diana Arsenes

۲-۳. جمع‌بندی و بررسی پیشینه‌ها

پژوهش‌های متعددی در زمینه فساد اداری در شهرداری انجام شده است. شاید در نگاه نخست، انجام پژوهش دیگری در این زمینه امری تکراری و غیرکاربردی به نظر برسد؛ اما این پژوهش‌ها بیشتر به فساد و مظاهر بروز آن توجه داشته‌اند و یا در گام روبه‌جلوتر عامل فساد را در مورد متغیرهایی خاص موردسنجش قرار داده و کمتر به فرآیندها و محمل‌های خاص منجر به بروز فساد در سازمان شهرداری تهران توجه کرده‌اند. علاوه بر این، بهره‌گیری از روش گراند تئوری و شیوه اکتشافی که در راستای اهداف پژوهش است، در پژوهش‌های پیشین کمتر مورد توجه بوده است و این پژوهش‌ها عمدتاً با روش کمی و اتکا بر دیدگاه ساختارگرایی سامان یافته‌اند.

پژوهش حاضر بدون لحاظ پیش فرض به روش اکتشافی و با بهره‌گیری از دیدگاه مدیران شهرداری و شورای شهر تهران (به‌عنوان منابع مهم جمع‌آوری اطلاعات که در پژوهش‌های پیشین به آن‌ها توجهی نشده است)، به دنبال شناخت فرآیندهای سازمانی و محمل‌های شکل‌گیری فساد بوده است. در کنار این دو گروه (یعنی مدیران میانی و اصلی شهرداری و شورای شهر)، باید به دیدگاه متخصصان حوزه فساد نیز اشاره کرد که مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در واقع در این پژوهش نوع نگاه به مسئله فساد در شهرداری تهران و منبع جمع‌آوری اطلاعات، از پژوهش‌های پیشین کاملاً متفاوت است و می‌تواند منتج به نتایج جدیدی شود.

۳. ملاحظات نظری

در مورد مسئله فساد اداری، تعاریف، رویکردها و نظریات متعددی وجود دارد. از آنجاکه پژوهش حاضر بر رویکرد اکتشافی بر اساس منطق استقرایی و به روش گراند تئوری مبتنی است، طرح رویکردها و تعاریف در روند اجرای پژوهش می‌تواند برای محقق حساسیت نظری ایجاد کند تا بتواند ابعاد و زوایای فساد و علل موجد آن را مورد کنکاش و اکتشاف قرار دهد. بر این اساس مرور ادبیات نظری با هدف پرتوافکنی بر جنبه‌های تاریک مسئله فساد اداری است.

رویکرد وبری، به فساد سازمانی به مثابه پدیده‌ای نگاه می‌کند که از درون بوروکراسی نابالغ بیرون آمده است؛ جایی که هنوز اقتدار عقلانی- قانونی ظهور نکرده است. بر اساس اندیشه و مباحث وبری در زمینه مدرنیته و بوروکراسی، بهتر آن است که از منظر تکاملی به این مسئله نگاه کرد. بر این اساس فساد نشانه یک مرحله نخستین و بسیار ابتدایی جامعه است و نهایتاً با غلبه بوروکراسی حرفه‌ای و عقلانی از بین خواهد رفت. اندیشه وبری در زمینه تحلیل فساد، در گام نخست مبتنی بر تمایز بین سه نوع آرمانی سلطه است که اساس تحلیل روابط بین حاکم و محکوم را شکل می‌دهد. در گام دوم، این چشم‌انداز دو محصول عمده را در مورد فساد ارائه می‌کند: ۱. چشم‌اندازی برای تحلیل اشکال نظام‌مند فساد که دارای ویژگی «شبکه تعاملات متقابل» است و جایی است که فساد و علل آن در زمینه وسیع‌تری از شکل خاصی از سلطه و حکومت شخصی واقع می‌شود؛ ۲. مفهوم نظم قانونی- عقلانی که پایه و اساس درک صریح و روشن از فساد را شکل می‌دهد و سوءاستفاده از قدرت عمومی برای نفع شخصی و انحراف از نظم مشروع در قلب مفهومی آن واقع شده است (دوگراف و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۲-۱۲).

دورکیم نابهنجاری را به وجود کنترل‌ها ربط می‌دهد. زمانی که روابط و هنجارها در هم می‌شکنند، کنترل‌هایی که آن‌ها را می‌آفرینند شروع به از میان رفتن و خراب شدن می‌نمایند. به باور دورکیم، اساس کنترل اجتماعی در تفکر فرد نسبت به تکالیف اخلاقی است که فرد را به تن دادن به اطاعت از یک قاعده وامی‌دارد (کوزر و روزنبرگ، ۱۳۸۵: ۱۰۸؛ رابرتسون، ۱۳۷۴: ۲۶۱). مرتون نیز مانند دورکیم از دیدگاه کارکردگرایی به جرم می‌نگرد و انحراف را نتیجه عدم تعادل در نظام اجتماعی می‌داند. وی نابسامانی را به عدم تعادل بین اهداف تأییدشده اجتماعی و وسایل مورد تأیید برای نیل به آن‌ها نسبت می‌دهد (رابرتسون، ۱۳۷۴: ۲۷۲).

نظریه‌های رهیافت کنترل اجتماعی (که اساساً در امتداد اندیشه دورکیم هستند) بر این باورند که وقتی کنترلی بر افراد وجود ندارد، احتمالاً انحراف افراد نیز بیشتر است. به‌طورکلی اندیشه مرکزی رویکرد کنترل اجتماعی بر آن است که انحراف نتیجه کنترل‌های غیر مؤثر است. از این منظر کنترل اجتماعی را می‌توان شامل آن سازوکارهایی در نظر گرفت که جامعه به وسیله آن‌ها تسلط خود را بر افراد اعمال می‌کند و از این طریق آن‌ها را وامی‌دارد که با ارزش‌ها و هنجارهای جامعه هم‌نوا باشند (کوزر و روزنبرگ، ۱۳۸۵: ۱۰۶). تراویس هرشی^۲ از نظریه پردازان کنترل اجتماعی نیز بر این باور است که برای بزهکار شدن فرد، نیازی به عوامل انگیزشی نیست؛ انسان‌ها اگر به حال خود واگذارده شوند، ذاتاً امکان ضداجتماعی شدن در آن‌ها بالا خواهد رفت و فقط با قرارگرفتن در چهارچوب قیود اجتماعی است که قادر به خویش‌داری می‌شوند و به مقررات جامعه‌ای که به آن تعلق دارند و تحت کنترل آن قرار گرفته‌اند احترام می‌گذارند (هرشی، ۱۹۶۹: ۱۶). او بر این اعتقاد است که کج‌رفتاری زمانی واقع می‌شود که پیوند میان فرد و جامعه ضعیف باشد یا گسسته شود. هرشی معتقد است که چهار عنصر اصلی باعث پیوند فرد و جامعه می‌شوند. این حلقه‌های چهارگانه عبارت‌اند از: وابستگی^۳ (پیوستگی اجتماعی)، تعهد^۴ (ملتزم به قواعد اخلاقی)، درگیری (درآمیختگی) و اعتقاد^۵ (باورمندی) (هرشی، ۱۹۶۹: ۱۸).

رویکرد بی‌سازمانی اجتماعی، بروز انحرافات را ناشی از عدم توفیق هنجارها می‌داند؛ بی‌سازمانی اجتماعی عبارت است از وضعیت عدم توفیق مقررات. سه نوع عمده بی‌سازمانی عبارت‌اند از: بی‌هنجاری، ستیز فرهنگی و اختلال. در وضعیت بی‌هنجاری مقرراتی وجود ندارد که تعیین کند چگونه باید رفتار کرد. در وضعیت ستیز فرهنگی، حداقل دو مجموعه مقررات متضاد وجود دارند که چگونگی رفتار را معین می‌کنند؛ در چنین وضعیتی کنشگران با عمل کردن به یک مجموعه از هنجارها، از دیگر مجموعه‌های هنجاری تخلف می‌کنند. اختلال حالت دیگری از ستیز فرهنگی است و زمانی روی می‌دهد که مقررات وجود دارد، اما هم‌نوابی به آن‌ها پاداش تعهد شده را تأمین نمی‌کند و یا برعکس به مجازات ختم می‌شود (رابینگتن و وایبرگ، ۱۳۸۳: ۵۱).

1. Kozer and Rosenberg
2. Travis Hershey
3. Attachment
4. Commitment
5. Belief

برخی از محققین و اندیشمندان حوزه فساد اداری نیز بر نقش و ارتباط بین فرهنگ سازمانی و فساد اداری اذعان دارند. فرهنگ سازمانی ارزش‌ها، اعتقادات و هنجارهای مشترک کارکنان یک سازمان است. ضعف فرهنگ سازمانی، عدم شفافیت و پاسخگویی در کل منجر به فساد می‌شود (لئو، ۲۰۱۶: ۱۲). فرهنگ سازمانی می‌تواند زمینه‌ساز چهار کارکرد در سازمان شود که عبارت‌اند از: هویت‌بخشی به کارکنان، شکل دادن به رفتار کارکنان، ایجاد تعهد درونی در کارکنان و در نهایت تقویت، ثبات و سازگاری کارکنان با سازمان (براون، ۱۹۹۵: ۱۷-۱۴).

۳-۱. تعریف فساد^۳

در میان انواع تعاریف فساد، گویا تعاریف جامعه‌شناختی از فساد بهتر و دقیق‌تر می‌توانند این پدیده را از دیگر پدیده‌های مشابه متمایز سازند و حدود مفهومی آن را تعیین کنند. از این منظر، فساد تبدیل روابط اجتماعی به مبادله‌های سودمندانه تبعیض‌آمیزی است که در طی آن اهداف عام جای خود را به اهداف خاص می‌دهد و خیری نامحدود (نظیر قانون‌گرایی، امانت‌داری، حلال‌خوری، شرافت‌کاری، رعایت موازین حرفه‌ای و تخصصی، تعهد و صداقت و...) به خاطر خیری محدود (پول، مقام و منصب، مدرک و اعتبار اجتماعی) قربانی می‌شود (دوگراف و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۰). در واقع فساد اداری شامل رفتار آن دسته از کارکنان بخش عمومی است که برای منافع خصوصی خود، ضوابط پذیرفته‌شده را زیر پا می‌گذارند (هانتینگتون، ۱۳۸۲: ۹۰).

فساد را می‌توان بر اساس مؤلفه‌های پنج‌گانه‌ای تعریف کرد؛ روابط کارگزار-عامل،^۴ سوءاستفاده از اداره دولتی یا امور عمومی، شکستن قانون، ناسازگاری با افکار عمومی و نقض منافع عمومی (تریسمن، ۲۰۰۰: ۳۹۹-۴۵۷). فساد گونه‌ی ویژه‌ای از روابط اجتماعی پیچیده‌ای است که انواع مختلفی از مبادله‌های رسمی و غیررسمی، افقی (هم‌سطح) و عمودی (غیرهم‌سطح) را در بر می‌گیرد (اسکات، ۲۰۰۰: ۲۱۰).

۳-۲. سطوح تحلیل و گونه‌شناسی فساد

به اعتقاد جانکیسز، سه سطح اصلی در مورد فساد وجود دارد: ۱. سطح خرد: که در نتیجه تصمیم‌های مبتنی بر هزینه و فایده بروز می‌کند و کنشگران ایفاگر آن هستند؛ ۲. سطح کلان: بر هنجارهای اجتماعی و تنظیمات ساختاری متمرکز است که تسهیلگر بروز فسادند و به‌عنوان تحلیل ساختاری و هنجاری فراسوی کنشگر عقلانی به کار می‌رود (در اینجا دو بُعد فرهنگ و ساختار مادی مطرح است)؛ ۳. سطح رابطه‌ای: که بر نحوه تعاملات اجتماعی و شبکه‌ها در میان کنشگران موجد فساد تمرکز دارد (ریواس، ۲۰۱۰: ۴۲-۱۰).

1. Liu

2. Brown

۳. تعاریف مطرح‌شده در این بخش با توجه به شرایط حاکم بر روابط و مناسبات حاکم در شهرداری تهران و فرآیندهای محمل بروز فساد در آن انتخاب شده‌اند.

4. principal-agent

فساد می‌تواند برحسب شکل منافع و نوع رویه‌ای (چگونگی) که فساد یا عمل مفسدانه رخ می‌دهد، انواع مختلفی داشته باشد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- فساد فردی: در آن افراد صاحب‌منصب یا کارکنان، منافع شخصی‌شان را در نقش‌های خودشان به‌مثابه شهروندان خاص اخذ می‌کنند؛
  - فساد نهادی: در آن افراد صاحب‌منصب و کارکنان منافی را دریافت می‌کنند که موقعیت‌های شغلی یا حرفه‌ای‌شان را در درون سازمان ارتقا می‌بخشد یا به تقویت ایدئولوژی سیاسی‌شان کمک می‌کند (تانزی و همکاران، ۲۰۰۱: ۴۵۷-۳۹۹)؛
  - فساد تصادفی: از نظر تعداد دفعات و حوزه‌های رخ دادن نسبتاً کم و محدود است. در چنین مواردی جامعه به آن واکنش سریع نشان می‌دهد و آن را تحمل نمی‌کند و گزارش فساد به مراجع رسیدگی‌کننده ارائه می‌شود؛
  - فساد نظام‌مند: مورنو اکامپو^۱ فساد نظام‌مند را فساد حاد می‌نامد. فساد نظام‌مند زمانی است که اعمال، روابط و معاوضه‌های فسادآمیز آن قدر معمولی و مستقر شود که خود تبدیل به یک هنجار شود؛ به‌گونه‌ای که کسانی که ملتزم به هنجارهای جدید هستند مورد تشویق و پاداش و آن‌هایی که پایبند به هنجارهای سابق هستند و اعتقاد به نامشروع بودن یک عمل فسادآمیز دارند، مورد تقیب و حتی مجازات قرار می‌گیرند (مونتیولا و همکاران، ۲۰۰۲: ۱۷۰-۱۴۷).
- در مورد زمینه‌های شکل‌گیری فساد در سطح خرد، باید به زمینه‌های فرهنگی و محیطی، زمینه‌های اداری و سازمانی و نظام شخصیتی اشاره کرد (سلیگسون^۲، ۲۰۰۶: ۴۰۱-۳۸۱؛ ریواس^۳، ۲۰۱۰: ۴۲-۱۰؛ رفیع‌پور، ۱۳۸۶: ۴۸).
- از مهم‌ترین زمینه‌های کلان شکل‌گیری فساد، می‌توان مؤلفه‌های سیاسی، حکومتی، بوروکراتیک و اقتصاد انحصاری دولت را ذکر نمود (اندرسن و همکاران، ۲۰۱۱: ۴۷۱-۳۸۷؛ بکمن و همکاران، ۲۰۱۴: ۴۷-۳۷؛ دانگ و همکاران، ۲۰۱۱: ۲۲؛ تریسمن، ۲۰۲۰: ۱۱۵).

۴. روش‌شناسی پژوهش

مطالعه حاضر بر اساس رویکرد پارادایمی در حوزه پژوهش کیفی قرار دارد و جهت‌گیری آن بنیادی-کاربردی است. این پژوهش مبتنی بر استراتژی پژوهش استقرایی با منطق اکتشافی است و روش بهره‌گیری شده نیز گراند تئوری و شیوه گردآوری داده‌ها مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته است. به‌منظور تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده، از روش‌های کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی مطرح‌شده توسط استراوس و کرین (۱۳۹۰) استفاده شده است.

1. Moreno Ocampo
2. Seligson
3. Rivas

در فرآیند کدگذاری، ابتدا مصاحبه‌های صورت‌گرفته چندین بار مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفتند و در مرحله کدگذاری باز، مفاهیم درون مصاحبه‌ها بر اساس ارتباط با موضوعات مشابه در زمینه فساد طبقه‌بندی شدند. نتیجه این مرحله، تقطیر و تلخیص انبوه اطلاعات کسب‌شده از مصاحبه‌ها به درون مفاهیم و دسته‌بندی‌هایی است که در موضوعات مرتبط باهم مشابه بودند. در گام بعدی که کدگذاری محوری است، رابطه بین مقوله‌های تولیدشده (در مرحله کدگذاری باز) بررسی شد تا از طریق بسط ارتباط بین مقوله‌ها یکی از آن‌ها گسترش یابد. درنهایت در مرحله کدگذاری انتخابی، زمینه‌ها و دسته‌بندی‌های اصلی به صورتی نظام‌مند باهم مرتبط شدند که در این راه چندین بار با دسته‌بندی‌های دیگر در ارتباط قرار گرفتند تا تأیید اعتبار شوند. درنهایت محمل‌های بروز فساد در قالب تم‌ها یا مضامینی خاص و فراگیر شناسایی و تحلیل شدند. مشارکت‌کنندگان در این پژوهش مدیران شهرداری تهران و همچنین مطلعین و متخصصین حوزه فساد بودند که برخی از آن‌ها خارج از شهرداری تهران حضور داشتند. مدیران شهرداری تهران و خبرگان مصاحبه‌شده در حوزه فساد اداری دارای خبرگی بودند. این خبرگی ناشی از دانش علمی یا سوابق اجرایی آن‌هاست. انتخاب افراد برای انجام مصاحبه، بر اساس نمونه‌گیری هدفمند بود. مبنای هدفمندی در انتخاب نمونه‌ها، انتخاب افراد قرارگرفته در پست‌های تخصصی مدیریتی و همچنین استفاده از متخصصین حوزه فساد (افراد دارای کار پژوهشی در این حوزه و افراد مطرح در اجتماع علمی به‌عنوان متخصص فساد) بوده است. بعد از انجام مصاحبه با ۳۰ نفر، داده‌های جمع‌آوری‌شده به اشباع رسید و نکته جدیدی اضافه نشد. در جدول شماره ۱، مشخصات مشارکت‌کنندگان ارائه شده است. بنا به درخواست مشارکت‌کنندگان در مصاحبه، از بیان پُست سازمانی و جایگاه مدیریتی آن‌ها اجتناب شده است.

جدول شماره ۱: مشخصات افراد مورد مصاحبه در پژوهش

ردیف	تحصیلات	رشته تخصصی	سن	ردیف	تحصیلات	رشته تخصصی	سن
A1	فوق لیسانس	مدیریت دولتی	۴۰	A16	دکتری	حسابداری	۴۸
A2	دکتری	علوم سیاسی	۵۰	A17	فوق لیسانس	رفاه اجتماعی	۴۹
A3	دکتری	برنامه‌ریزی شهری	۴۸	A18	دکتری	حسابداری	۵۱
A4	فوق لیسانس	مدیریت آموزشی	۵۲	A19	دکتری	برنامه‌ریزی شهری	۵۴
A5	فوق لیسانس	مدیریت	۵۱	A20	فوق لیسانس	حسابداری	۴۸
A6	دکتری	اقتصاد	۴۹	A21	دکتری	برنامه‌ریزی شهری	۴۷
A7	دکتری	برنامه‌ریزی شهری	۵۲	A22	دکتری	اقتصاد	۵۷
A8	دکتری	مدیریت آموزشی	۴۹	A23	فوق لیسانس	مهندسی عمران	۴۶
A9	دکتری	عمران	۵۳	A24	دکتری	مدیریت دولتی	۴۶

ردیف	تحصیلات	رشته تخصصی	سن	ردیف	تحصیلات	رشته تخصصی	سن
A10	دکتری	جامعه‌شناسی	۵۰	A25	دکتری	علوم سیاسی	۵۹
A11	فوق لیسانس	رفاه اجتماعی	۴۲	A26	دکتری	جامعه‌شناسی	۵۱
A12	فوق لیسانس	اقتصاد	۴۴	A27	دکتری	اقتصاد	۴۹
A13	فوق لیسانس	مهندسی مخابرات	۴۸	A28	فوق لیسانس	حسابداری	۵۳
A14	دکتری	اقتصاد	۵۸	A29	دکتری	حقوق	۵۰
A15	دکتری	مدیریت دولتی	۵۲	A30	دکتری	حسابداری	۴۹

۵. یافته‌های پژوهش

کدگذاری‌های انجام‌شده و تحلیل تم‌های استخراجی از مصاحبه‌های انجام‌گرفته با مدیران شهرداری تهران، نشان می‌دهد فساد در نظر مصاحبه‌شوندگان دارای دو تعریف حداکثری و حداقلی است. در تعریف حداکثری با ملاک قرار دادن حقوق شهروندان به‌عنوان مبنای قضاوت، هر نوع تصمیمی که باعث تضییع حقوق شهروندان شود مصداق فساد است. نگاه حداقلی در تعریف فساد به‌گونه‌ای است که فساد را فعالیت برخلاف قوانین و مقررات، خارج از ضوابط عمل کردن یا سلیقه‌ای عمل کردن می‌داند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در وجه علمی می‌توان فساد اداری را به‌عنوان استفاده از مناصب عمومی برای منافع شخصی یا به‌عبارت‌دیگر استفاده از موقعیت رسمی، درجه یا وضعیتی عمومی توسط متصدی یک منصب برای منافع شخصی خود تعریف کرد. به‌طورکلی می‌توان سه شاخص کلی برای فساد را از محتوای مصاحبه‌ها به دست آورد:

- تضییع حقوق شهروندان؛
- تخلف از قوانین؛
- هدر رفت منابع.

در این راستا مواردی همچون سوءاستفاده از موقعیت در راستای تحقق منافع شخصی، عدم رعایت قانون، امضاها و طلایی برای اشخاص، صدور مجوزهای غیرقانونی، عدم ثبت مراودات مالی به‌صورت شفاف، تبانی بین مدیران و پیمانکاران و ناظران و پیمانکاران، تخلف در صدور مجوز ساخت‌وسازها، هدر دادن منابع و اموال شهرداری در روند طرح‌های عمرانی، فساد در واگذاری پروژه‌های کلان عمرانی و خدماتی، دیر وصول شدن مطالبات و تسویه حساب‌های پرداختی و دریافتی و پارتی‌بازی در استخدامی‌ها و انتصابات به‌عنوان مصادیقی از فساد شناسایی شده است. در جدول شماره ۲، کدهای استخراجی مربوط به محمول‌ها و زمینه‌های بروز فساد اداری در شهرداری تهران ارائه شده است.^۱

۱. با توجه به محدودیت حجم مقاله، تنها برخی از جملات پایه که مربوط به کدگذاری باز هستند در جداول آورده شده است.

جدول شماره ۲: کدهای استخراجی در مورد محمل‌ها و زمینه‌های بروز فساد در شهرداری تهران

ردیف	فرآیندهای محمل فساد در شهرداری تهران (کدگذاری انتخابی)	محور جزئی (کدگذاری محوری)	جملات مرتبط (کدگذاری باز)
۱	روند تصمیم‌گیری در کمیسیون‌ها	- اخذ تصمیمات برخلاف طرح تفصیلی - اعمال نفوذ نیروهای برون‌سازمانی بر تصمیمات کمیسیون‌ها - وجود نهادهای موازی تصمیم‌گیرنده در صدور احکام - نادیده‌گیری تصمیمات و احکام کمیسیون‌ها به واسطه رشوه	مصوبات برخلاف طرح تفصیلی / تغییر کاربری‌ها و اندازه طبقات برخلاف مصوبه کمیسیون / تغییر رأی کمیسیون با پرداخت رشوه / مصوبات غیرقانونی کمیسیون ماده ۵ با ظاهر قانونی / تخلفات مالی واحد شهرسازی کمیسیون داخلی ماده ۱۰۰ / تغییر آرای کمیسیون‌ها از طریق کسب رضایت‌نامه / دور زدن طرح تفصیلی از مجرای کمیسیون ماده ۵ توسط شورای عالی شهرسازی / خریدن رأی کمیسیون ماده ۵ در ساخت‌وسازها توسط دلالان / لابی‌های سنگینی از سوی مالکان، قدرتمندان و سیاستمدان در صدور رأی کمیسیون ماده ۱۰۰ / انداختن روند مشخص در کمیسیون‌ها و نبودن روند عقلانی / نفوذ افراد با زمینه‌های خاص در کمیسیون‌ها.
۲	واگذاری‌ها، مناقصات و ترک تشریفات	- واگذاری به شرکت‌های خاص و غیررقابتی بودن - لابی‌گری و حذف سایر پیمانکاران - تخلف و تبانی در تعیین قیمت واگذاری‌ها - واسطه‌گری شرکت‌های وابسته در واگذاری‌ها - انجام مناقصات صوری در واگذاری پروژه‌های خاص	واگذاری کار یا پروژه به شرکتی خاص / واگذاری ۶۰ درصد پروژه‌ها با ترک تشریفات / واگذاری قراردادهای توسط مدیران به آشنایان خود بدون اجرای تشریفات / تعیین پیمانکار توسط شهردار از قبل و اعلام قیمت واگذاری به آن / ارائه رانت اطلاعاتی در واگذاری‌ها به شرکت‌ها و اشخاص / روند تعیین قیمت باید با حضور نماینده فنی رخ دهد و عامل چهارم باید خارج از مجموعه باشد که نیست / اصل فساد در مناقصات تعریف پروژه برای طرح‌های بدون کارکرد و واگذاری آن به دوستانشان است / برگزاری مناقصه برای پروژه‌ای که تمام شده و صورت وضعیت آن پرداخت شده است / واگذاری طرح‌ها به نورچشمی‌ها از طریق شرکت‌های وابسته / تهدید برخی از افراد و شرکت‌ها برای عدم حضور در فلان مناقصه / برای فرار از سقف قرارداد و واگذاری‌ها در مناقصات بعد از اتمام کار انجام می‌شود.

ردیف	فرآیندهای محمل فساد در شهرداری تهران (کدگذاری انتخابی)	محور جزئی (کدگذاری محوری)	جملات مرتبط (کدگذاری باز)
۳	نحوه تأمین و تخصیص بودجه و اعتبارات	- مبهم بودن موضوع و محل تخصیص بودجه - ضعف روند نظارتی بر صرف بودجه و مکانیسم کنترلی در این بخش - سیستم حسابداری ضعیف و ضعف در گزارش‌های مالی برخط - دخالت مدیران در تخصیص بودجه و هزینه‌کرد دلبخواه آن	مشخص نبودن موضوع و محل بودجه و اعمال تبصره‌ها راه فرار بودجه را باز می‌کند/ عدم شفافیت در تبصره‌های بودجه فسادزاست/ برای کاهش فساد باید محل تخصیص بودجه شفاف شود/ دخالت شهرداران در نحوه و محل صرف بودجه/ رواج هزینه‌های فاقد اعتبار و تصویب اعتبار برای فعالیت‌ها بعد از اجرا/ صورت وضعیت ساختگی با هماهنگی شهرداری ناحیه در زمینه نگهداشت و عدم احراز آن/ دست باز شهردار و شهرداری مناطق در هزینه‌کرد نابجا و در بخش‌های غیرمرتبط با شهرداری/ عدم نظارت در صرف بودجه در نهادهای درآمدزا/ نبود کار کارشناسی در صرف بودجه و وجود دست‌های پشت پرده/ قائم مقام ذی حساب ناظر بر هزینه‌کرد بودجه قدرت ایستادن مقابل مدیرعامل را ندارد.
۴	انتخاب مدیران و نحوه عملکرد آنها	- نداشتن روند مشخص در انتخاب و انتصاب مدیران - اختیارات فراقانونی مدیران - عملکردهای غیرقانونی مدیران و ضعف نظارت بر آنان	نبود دستورالعمل و سازوکار در روند انتخاب و انتصاب مدیران/ نبود انتخاب و انتصاب بر اساس شایستگی و این امر مختل کننده اجرای سیاست هاست/ پرداخت رشوه برای گرفتن برخی از پست‌های مدیریتی/ وجود تعاملات سیاسی، پارتی بازی، قومیت گرایی و تباری در انتخاب مدیران/ اختیارات فراقانونی مدیران در جابجایی افراد/ اختیارات مدیران مناطق در واگذاری املاک و اختیارات ماده ۱۷ فسادزا است/ عدم وجود قانون محدودکننده اختیارات مدیران/ سوءاستفاده مدیران از جایگاه نظارتی خود و استفاده در جهت منافع شخصی و ارتقای خود/ نداشتن قدرت و اختیار در عمل هیئت رسیدگی به تخلفات اداری/ قدرت اجرایی ضعیف مدیران نظارتی شهرداری به دلیل انتصابی بودن آنها توسط شهرداران/ انتخاب ناظران توسط شهرداری به معنای عدم اراده مبارزه با فساد است.

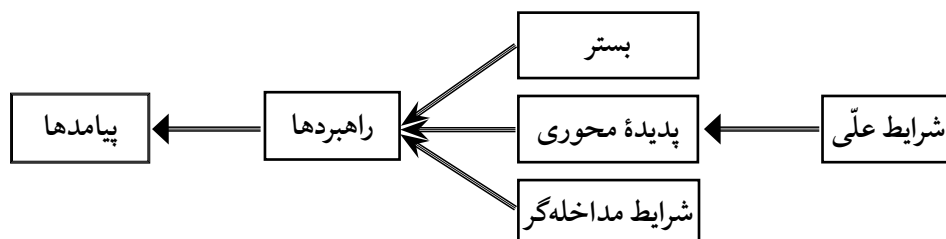
جملات مرتبط (کدگذاری باز)	محور جزئی (کدگذاری محوری)	فرآیندهای محتمل فساد در شهرداری تهران (کدگذاری انتخابی)	ردیف
صدور صورت وضعیت برای کارهای انجام نشده/ تبانی بین پیمانکار و شرکت های وابسته برای ارائه صورت وضعیت/ روند رسیدگی به صورت وضعیت ها برای پیمانکاران خاص خارج از تشریفات اداری / افزایش رقم صورت وضعیت ها با تبانی پیمانکار و ناظر/ روند پرداخت ها بر اساس سفارش است نه بر اساس نظام ارزیابی پیشرفت/ افزایش رقم ها برای جبران پولی که شرکت کارگزار به عنوان واسطه برمی دارد/ تعلل در ارجاع صورت وضعیت به دبیرخانه با هدف دریافت رشوه و شیرینی/ نبود روند مشخص در نوبت دهی به پرداخت مطالبات و پارتی بازی در این بخش/ دخالت نیروهای خارجی برای پرداخت به پیمانکاران خاص در خارج از موعد مقرر.	- صدور صورت وضعیت ساختگی - تبانی بین پیمانکاران و ناظران در مورد رقم صورت وضعیت ها - مبهم بودن روند پرداخت صورت وضعیت ها و تقدم و تأخر آن ها - پرداخت رشوه و عدم رعایت قانون برای تسویه صورت وضعیت ها	رسیدگی و تأیید صورت وضعیت قراردادهای پرداخت و مطالبات	۵
عدم اجرای تمام تعهدات از جانب پیمانکار/ واگذاری طرح به پیمانکار فاقد امکانات و تجهیزات/ نبود حسن انجام کار در بخش های غیر عمرانی که حجم کار مشخص نیست/ استفاده از نیروی انسانی غیر مجاز با هدف پرداخت کمتر/ همدستی شهرداری در تخلفات به کارگیری نیروی کار غیر مجاز توسط پیمانکاران/ استفاده از کودکان کار در بخش جمع آوری زباله ها با هدف کاهش هزینه ها/ عدم نظارت بر حسن انجام کار به دلیل دریافت رشوه توسط ناظران/ عدم رعایت تعهدات پیمانکار به شهرداری و کارگران زیر دست/ نبود نظارت کافی بر تخلفات قراردادی خرد و فاکتورسازی/ صورت وضعیت سازی برای اجناس بی کیفیت و ارزان.	- استفاده از نیروی کار غیر مجاز و عدم رعایت قانون کار - اهمال کاری و خوردن حسن انجام کار و نبود نظارت - صورت وضعیت سازی	نحوه عملکرد قراردادهای نگهداشت و نظارت بر آنها	۶

ردیف	فرآیندهای محتمل فساد در شهرداری تهران (کدگذاری انتخابی)	محور جزئی (کدگذاری محوری)	جملات مرتبط (کدگذاری باز)
۷	فرآیند تعریف پروژه‌ها در شهرداری	- اعمال نفوذ سیاسی در تعریف پروژه‌ها - مبهم و کلی تعریف کردن پروژه‌ها برای تخلف در برآوردها - انحصارگری در تعریف و واگذاری پروژه‌ها	نبود مکانیسم استاندارد در تعریف پروژه‌ها/ رانت خواری در تخصیص و تعریف واگذاری پروژه‌ها/ اعمال نفوذ نیروهای سیاسی در تعریف پروژه‌ها/ تعریف پروژه‌های غیرضروری توسط پیمانکاران آشنا و پرداخت وجه به مدیران در قبال آن/ تأیید پروژه‌های بی ساختار و فاقد چشم انداز توسط مدیران آشنا/ مبهم تعریف کردن پروژه برای غیرقابل پیگیری بودن/ مشخص نبودن محل هزینه کرد شهرداری سبب تعریف پروژه‌های بی مصرف هستند/ سوءاستفاده کارکنان به واسطه رانت اطلاعاتی و دریافت درصد برای انجام کار/ تعریف و واگذاری پروژه‌ها بعد از انجام آن‌ها برای اخذ بودجه بیشتر/ ایجاد انحصار در واگذاری پروژه‌ها و دخالت شورایاری‌ها در این بخش/ فرآیند تعریف پروژه‌ها توسط معاونت‌هاست و نظارتی بر آن‌ها نیست و این منبع فساد است.
۸	فرآیند تهاتر (شرکت‌های کارگزاری، هولوگرام و...)	- اعمال فشار و دخالت برون‌سازمانی در نحوه واگذاری‌ها - تخلفات ارائه خدمات در دفاتر خدمات الکترونیک - رشوه‌گیری در فرآیند واگذاری - تخلفات قیمت‌گذاری تهاتر و هولوگرام و پرداخت آن‌ها	اعمال فشار و نفوذ در واگذاری‌ها/ وجود رانت در دفاتر خدمات الکترونیک/ اعمال فشار انجام خدمات در دفاتر خاص/ افزایش حجم بوروکراسی اداری در دفاتر خدمات زمینه‌ساز فساد است/ صدور هولوگرام برای پروژه‌ای که اصلاً وجود ندارد/ واگذاری هولوگرام بسیار به ازای بدهی به نهادهای نظامی و اشخاص و تغییر کاربری زمین برای آن‌ها/ اخذ حق حساب توسط معاونت مالی برای وصل کردن بدهکار و طلبکار شهرداری (تهاتر) و انجام قیمت‌گذاری آن/ اخذ رشوه توسط معاون مالی منطقه برای فرستادن فیش‌ها به شرکت‌های کارگزاری/ در فرآیند صدور رأی و یا کاهش میزان جریمه به اعضای کمیسیون مربوطه رشوه بپردازند و بارها این موارد اتفاق افتاده است که فسادزا هستند/ دقیق نبودن ارزش املاک/ تخلفات کارشناس ارزیاب در ارزش‌گذاری و دریافت رشوه.

ردیف	فرآیندهای محتمل فساد در شهرداری تهران (کدگذاری انتخابی)	محور جزئی (کدگذاری محوری)	جملات مرتبط (کدگذاری باز)
۹	عملکرد فسادزای سازمان‌ها و شرکت‌های تابعه	- نظارت ضعیف بر گردش مالی شرکت‌های تابعه - واسطه‌گری شرکت‌های تابعه در اخذ پروژه و واگذاری‌ها - لابی‌گری و شراکت در برخی از فرآیندهای اجرایی - نبود نظارت بر عملکرد شرکت‌های وابسته در عملکرد قراردادهای	دخالت در ارائه ترازنامه‌های سود و زیان شرکت‌ها و منفی نشان دادن غیر واقعی ترازنامه‌ها برای دریافت مابه‌التفاوت از شهرداری/ قراردادهای خاص با رقم‌های بالا با برخی از شرکت‌های تابعه/ وجود حساب‌های غیر قابل ردگیری در برخی از شرکت‌های تابعه/ نبود نظارت بر درآمد شرکت‌های درآمدزا/ استفاده از ظرفیت انعقاد قرارداد با شرکت‌های وابسته به شهرداری برای دور زدن قانون مناقصات است/ عملکردهای غیرقانونی شرکت‌های همکار شهرداری در تهاوت و هولوگرام بخشی/ واسطه‌گری و تخلفات غیرقانونی شرکت‌های وابسته در فساد املاک نجومی.
۱۰	فرآیند صدور پروانه‌ها و مجوزهای ساختمانی و شهرسازی	- اخذ رشوه در مراحل نقشه‌ریزی و صدور پایان کار - مشخص نبودن فرآیند حاکم بر محاسبه عوارض ساختمانی - لابی‌گری و اهرم فشار بیرونی برای چشم‌پوشی بر تخلفات	کارشناس بازدید مناطق با گرفتن رشوه تخلفات را اعلام نمی‌کند/ قبل از صدور حکم، مالک با پرداخت مبلغی تخلف را تثبیت و مانع ارجاع به ماده ۱۰۰ می‌شود/ دریافت رشوه در مراحل صدور پروانه و پایان کار بسیار شایع است/ عوارض متفرقه در صدور پروانه ساخت یکی از زمینه‌های بروز فساد است/ شفاف نبودن مبانی محاسبه و بازبودن دست کارشناس برای افزایش و یا کاهش عوارض/ صدور پروانه با واگذار شدن به دفاتر نقش‌نظارتی کم شده و زمینه برای بروز فساد بیشتر شده است/ نداشتن قاعده و قانون در تعیین قیمت‌های امور مربوط به شهرسازی/ یکی از محورهای بروز فساد در شهرداری تأخیرهای عمدی و کارچاق‌کنی است/ برخی در شهرداری کارشان کارچاق‌کنی و دریافت هزینه است که با همکاری کارشناسان حوزه شهرسازی صورت می‌گیرد.

ردیف	فرآیندهای محتمل فساد در شهرداری تهران (کدگذاری انتخابی)	محور جزئی (کدگذاری محوری)	جملات مرتبط (کدگذاری باز)
۱۱	حوزه خدمات شهری (فضای سبز و پسماند)	- خوردن حُسن انجام کار در بخش خدمات - انحصاری بودن شرکت‌های حوزه خدمات - ملموس و قابل پیگیری نبودن خدمات شهری	ایجاد انحصار موضوعی و جغرافیایی توسط پیمانکاران حوزه پسماند/ قابل شمارش نبودن خدمات شهری ردگیری را سخت کرده و فساد را ساده/ استفاده از نیروی انسانی غیرقانونی به منظور پرداخت کمتر به آن‌ها/ استفاده کمتر از نیروی کار/ تبانی بین پیمانکار حوزه خدمات با ناظر و ارائه گزارش خلاف واقع/ پیمانکاران به دلیل انحصاری بودن از امکانات حداکثری استفاده نمی‌کنند/ عدم استفاده از برخی از امکانات و خدمات و دریافت هزینه‌های آن از شهرداری/ نبودن نظارت بر عملکرد پیمانکاران انحصاری/ تخلف پیمانکاران در اخذ رتبه لازم برای دریافت پروژه/ یک نفر بازیافت کل منطقه را در دست دارد و این فسادزا است.
۱۲	املاک و مستغلات	- فرآیند قیمت گذاری املاک - املاک فاقد اطلاعات و سند و نبود بانک اطلاعاتی دقیق - رانت اطلاعاتی و سوءاستفاده از آن - نحوه واگذاری املاک و مستغلات و زدوبند در این حوزه	نبود اطلاعات دقیق در مورد املاک شهرداری/ واگذاری فسادزا املاک به پیمانکاران طلبکار/ زدوبند بین ناظران و کارشناسان و پیمانکاران/ قیمت گذاری املاک عامل بروز فساد/ تبانی در قیمت گذاری و اخذ درصد/ دلالتی کردن کارمندان و کارشناسان/ ثبت نشدن املاک و زمین‌های شهرداری/ تخلفات شهردار مناطق و زیرمجموعه‌های آن/ سکوت فسادزای رئیس اداره املاک در بحث قیمت گذاری‌ها/ وجود رانت اطلاعاتی در بخش املاک برای عده‌ای خاص/ اعمال نفوذ در تهیه طرح تفصیلی جدید از طریق تطبیق پهنه‌های طرح تفصیلی جدید با جاهایی که تغییر کاربری یافته‌اند/ اختیارات مدیران در ماده ۱۷ در مداخله املاک فسادزا است/ نبودن سیستم دقیق و کارآمد برای احصای طلب‌ها و بدهی‌های املاک شهرداری.

بر اساس یافته‌های حاصل از فرآیند استخراج مضامین، می‌توان مهم‌ترین محمل‌های بروز فساد در شهرداری تهران را به ۱۲ زمینه و ۴۴ محور بروز فساد اداری دسته‌بندی نمود که در ادامه مطابق با یافته‌های جدول شماره ۲، به آن‌ها اشاره می‌شود. برای دست‌یابی به نظریه مرتبط با شکل‌گیری فساد اداری در شهرداری تهران، مقولات و روابط میان آن‌ها با استفاده از الگوی پارادایمی مطرح‌شده توسط استراوس و کربین (۱۳۹۰) مورد استفاده قرار گرفت. به این منظور مقولات و روابط میان آن‌ها با استفاده از الگوی کدگذاری محوری در قالب پدیده محوری^۱، شرایط علی^۲، راهبردها^۳ (کنش‌ها و تعاملات)، شرایط زمینه‌ای^۴، شرایط مداخله‌گر^۵ و پیامدها طبقه‌بندی شدند که در نمودار شماره ۱، نشان داده شده است.

نمودار شماره ۱: الگوی پارادایمی پژوهش

بر اساس نمودار شماره ۱، می‌توان گفت عوامل متداخل در بروز پدیده محوری فساد اداری در شهرداری تهران به شرح زیر تأثیرگذار بوده‌اند و چهارچوب پارادایمی مرتبط را تشکیل داده‌اند:

شرایط علی: شامل نادیده‌گیری تصمیمات و احکام کمیسیون‌ها به واسطه رشوه، ضعف روند نظارتی بر صرف بودجه و مکانیسم کنترلی در این بخش، سیستم حساسی ضعیف و ضعف در گزارش‌های مالی برخط، عملکردهای غیرقانونی مدیران و ضعف نظارت بر آن‌ها، مبهم بودن روند پرداخت صورت‌وضعیت‌ها و تقدم و تأخر آن‌ها، پرداخت رشوه و عدم رعایت قانون برای تسویه صورت‌وضعیت‌ها، اهمال در نظارت بر حسن انجام کار و نبود نظارت، انحصارگری در تعریف و واگذاری پروژه‌ها، تخلف در ارائه خدمات در دفاتر خدمات الکترونیک، رشوه‌گیری در فرآیند واگذاری، تخلفات قیمت‌گذاری تهاتر و هولوگرام و پرداخت آن‌ها، نظارت ضعیف بر گردش مالی شرکت‌های تابعه، نبود نظارت بر عملکرد شرکت‌های وابسته در عملکرد قراردادهای، اخذ رشوه در مراحل نقشه‌ریزی و صدور پایان کار، خوردن حسن انجام کار در بخش خدمات، رانت اطلاعاتی و سوءاستفاده از آن و نحوه واگذاری املاک و مستغلات و زدوبند در این حوزه.

1. Core Category
2. Casual Conditions
3. Strategies
4. Context Conditions
5. Intervening Conditions

شرایط زمینه‌ای یا بستر بروز فساد اداری: شامل مبهم بودن موضوع و محل تخصیص بودجه، نداشتن روند مشخص در انتخاب و انتصاب مدیران، اختیارات فراقانونی مدیران، مبهم و کلی تعریف کردن پروژه‌ها، مشخص نبودن فرآیند حاکم بر محاسبه عوارض ساختمانی، ملموس و قابل پیگیری نبودن خدمات شهری، فرآیند قیمت‌گذاری املاک و املاک فاقد اطلاعات و سند و نبود بانک اطلاعاتی دقیق.

شرایط مداخله‌گر: شامل اعمال نفوذ نیروهای برون‌سازمانی بر تصمیمات کمیسیون‌ها، وجود نهادهای موازی تصمیم‌گیرنده در صدور احکام، واگذاری به شرکت‌های خاص و غیررقابتی بودن، لابی‌گری و حذف سایر پیمانکاران، تخلف و تبانی در تعیین قیمت واگذاری‌ها، واسطه‌گری شرکت‌های وابسته در واگذاری‌ها، انجام مناقصات صوری در واگذاری پروژه‌های خاص، دخالت مدیران در تخصیص بودجه و هزینه‌کرد دلخواه آن، صدور صورت‌وضعیت ساختگی، تبانی بین پیمانکاران و ناظران در مورد رقم صورت‌وضعیت‌ها، استفاده از نیروی کار غیرمجاز و عدم رعایت قانون کار، صورت‌وضعیت‌سازی، اعمال نفوذ سیاسی در تعریف پروژه‌ها و رانت خواهی، اعمال فشار و دخالت برون‌سازمانی در نحوه واگذاری‌ها، واسطه‌گری شرکت‌های تابعه در اخذ پروژه و واگذاری‌ها، لابی‌گری و شراکت در برخی از فرآیندهای اجرایی، لابی‌گری و اهرم فشار بیرونی برای چشم‌پوشی بر تخلفات و انحصاری بودن شرکت‌های حوزه خدمات.

راهبردها: شامل اخذ تصمیمات برخلاف طرح تفصیلی مصوب، عدم اجرای احکام کمیسیون‌ها برای اخذ رشوه در این بخش، انجام مناقصات صوری در واگذاری پروژه‌های خاص، تخلف و تبانی در تعیین قیمت واگذاری‌ها، تنظیم و صدور صورت‌وضعیت ساختگی، دریافت رشوه برای تأیید و تسویه صورت‌وضعیت‌های پیمانکاران، تأخیر انداختن در روند اجرای کار و کارچاق‌کشی، استفاده از نیروی کار غیرمجاز، صورت‌وضعیت‌سازی، تخلف در قیمت‌گذاری تهاتر و هولوگرام و واسطه‌گری، لابی‌گری و شراکت شرکت‌های تابعه در امور اجرایی.

پیامدها: شامل نهادینه‌شدن رفتار سازمانی متخلفانه، شکل‌گیری فرهنگ فساد در سازمان شهرداری، کاهش سرمایه و اعتماد اجتماعی نسبت به شهرداری، افزایش نابهنجاری‌های اجتماعی (قانون‌شکنی و تخلف)، افزایش نارضایتی از سازمان، هدر رفت منابع سازمان، از بین رفتن قدرت نظارت بر امور (عدم کنترل زبردستان و مدیریت)، رقابت اداری ناسالم بین نیروی انسانی، ناکارآمد شدن سازمان اداری شهرداری، کاهش ضمانت اجرایی قانون و پایداری قانون‌شکنی، کاهش امکان برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری واقع‌بینانه، تضعیف فرهنگ قبح اجتماعی ارتکاب فساد و تضعیف فرهنگ کار.

بر اساس نمودار شماره ۱، می‌توان گفت عوامل متداخل (علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر و راهبردی) در بروز پدیده محوری «ساختار سازمانی فسادخیز» در شهرداری تهران تأثیرگذار هستند و چهارچوب پارادایمی مرتبط را تشکیل داده‌اند. بر این اساس فساد اداری در شهرداری تهران برآمده از ساختار سازمانی فسادخیزی است که خود ناشی از تعامل بین مدیریت پذیرنده فساد، فرهنگ سازمانی فسادزده و مدیریت نظام‌مند تخلفات است که به‌واسطه نبودن اراده واقعی در برخورد با فساد، زمینه‌ساز رخداد فساد گردیده و در سایه تعامل عوامل مذکور، فساد در این نظام اداری تولید و بازتولید شده است.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

فرض اصلی فساد اداری در شهرداری تهران که بر اساس نتایج کدگذاری باز و محوری، منتج به کدگذاری انتخابی شده است، بیان می‌دارد که فساد اداری در شهرداری تهران تابعی از شرایط علی، شرایط زمینه‌ای و شرایط مداخله‌گر است. این عوامل، شرایط را برای اعمال کنش‌ها و تعاملات مهیا می‌کنند که پیامدهایی را به دنبال دارد. در بخش یافته‌ها در مورد هر یک از این بخش‌ها به تفکیک در شهرداری تهران بحث شد. عمدتاً پژوهش‌های داخلی (پرورام و مردانی، ۱۳۹۹؛ فیض‌آبادی و علانی، ۱۳۹۷؛ زاهدی و همکاران، ۱۳۹۵؛ فردوسی‌پور و همکاران، ۱۳۹۳) و بخشی از پژوهش‌های خارجی (سایلیکا، ۲۰۱۲) به زمینه‌های علی متمرکز شده‌اند. یافته‌های به‌دست‌آمده از شرایط علی بروز فساد اداری در این پژوهش موارد مطرح‌شده در پژوهش‌های پیشین را پوشش می‌دهد.

در بخش قوانین و مقررات موجود در سازمان شهرداری تهران و ضعف‌های موجود در این حوزه، باید گفت که سه جنبه مطرح‌شده در نظریه بی‌سازمانی اجتماعی یعنی بی‌هنجاری، ستیز فرهنگی و اختلال (رایبگتن و وایبرگ، ۱۳۸۳) به‌وضوح در شهرداری تهران قابل مشاهده است. در مورد پیامدهای فساد اداری نیز باید گفت که این پژوهش یافته‌های حاصل از پژوهش توماسو جومونی (۲۰۲۱) و باتزیلیس (۲۰۱۹) را تأیید می‌کند. روش‌های کنترل و راهکارهای کاهش فساد اداری مطرح‌شده در پژوهش‌های لکوبو (۲۰۱۳) و دیانا ارسنز (۲۰۰۹)، در این پژوهش نیز مشاهده شد و در این بخش نظریه کنترل اجتماعی تراویس هرشی (۱۹۶۹) به تبیین‌کنندگی بخشی از راهکارهای کنترل فساد اداری در شهرداری تهران کمک کرد.

سهم علمی پژوهش حاضر در این است که در پژوهش‌های مرتبط با فساد اداری، بیشتر به علل بروز پدیده پرداخته شده و سهم سایر موارد مرتبط و متداخل کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ اما در این پژوهش با استفاده از روش گراند توری، شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، کنش‌ها و تعاملات و پیامدها به‌صورت هم‌زمان دیده شد. از کمک‌های اصلی این پژوهش در حوزه شناخت فساد اداری، آن است که تمرکز بر شرایط داخلی و بومی نیز لحاظ شده است.

در پاسخ به پرسش نخست پژوهش در مورد مهم‌ترین محمل‌های بروز فساد اداری در شهرداری تهران، باید گفت محمل‌های بروز فساد اداری در شهرداری تهران به‌عنوان میدان پژوهش، شامل ۱۲ مقوله اصلی است که در مجموع ۴۴ محمل بروز فساد اداری شناسایی شدند. این ۱۲ مقوله اصلی در دو سطح محمل‌های فساد نشئت گرفته از «ساختار سازمانی» و محمل‌های فساد نشئت گرفته از «محیط سازمانی و کنشگری بوروکراتیک» قابل بررسی‌اند. محمل‌های فساد نشئت گرفته از ساختار سازمانی شهرداری شامل شیوه انتخاب مدیران و نحوه عملکرد آن‌ها، نحوه تأمین و تخصیص بودجه و اعتبارات، فرآیند تعریف پروژه‌ها در شهرداری و فرآیندهای تهاوت است. محمل‌های فساد نشئت گرفته از ساختار سازمانی محیط سازمانی و کنشگری بوروکراتیک شامل روند تصمیم‌گیری در کمیسیون‌ها، واگذاری، مناقصات و ترک تشریفات، رسیدگی و تأیید صورت‌وضعیت قراردادها و پرداخت مطالبات، نحوه عملکرد قراردادهای نگهداشت و نظارت بر آن‌ها، عملکرد فسادزای سازمان‌ها و شرکت‌های تابعه، فرآیند صدور پروانه‌ها و مجوزهای ساختمانی، حوزه خدمات شهری (پسماند و فضای سبز)، املاک و مستغلات است.

در پاسخ به سؤال دوم پژوهش در مورد مصادیق و اشکال بروز فساد اداری در شهرداری تهران، بر اساس یافته‌های پژوهش به‌طور کلی سه شاخص کلی برای فساد را از محتوای مصاحبه‌ها شامل تضییع حقوق شهروندان، تخلف از قوانین و هدررفت منابع قابل استخراج است. مصادیق بروز فساد اداری در شهرداری تهران نیز شامل مواردی مانند سوءاستفاده از موقعیت در راستای تحقق منافع شخصی، عدم رعایت قانون، امضاهای طلایی برای اشخاص، صدور مجوزهای غیرقانونی، عدم ثبت مراودات مالی به‌صورت شفاف، تبانی بین مدیران و پیمانکاران و ناظران و پیمانکاران، هدردادن منابع و اموال شهرداری در روند طرح‌های عمرانی، پارتی‌بازی در استخدام‌ها و انتصابات و... است.

در بیانی کلی می‌توان گفت که شرایط بروز فساد اداری در شهرداری تهران از علل ساختاری نشئت می‌گیرد و بسیاری از کنش‌های فسادزایش در ساختار سازمانی معیوب و فسادزای شهرداری تهران دارند. محمل‌ها و محورهای زمینه‌ساز بروز فساد اداری در شهرداری تهران، همگی حول محور یک مفهوم کلی‌تر گرد هم می‌آیند که بستر مناسب را برای بروز این زمینه‌های ایجاد کرده است و آن مفهوم «ساختار سازمانی فسادخیز» است که در نهایت با ایجاد نوعی فرهنگ فساد در سازمان شهرداری تهران، فساد در بستر سازمانی شهرداری تهران را بازتولید کرده است. در نتیجه شکل‌گیری چنین ساختار و فرهنگ سازمانی، شاهد چرخه‌ای از بازتولید فساد خواهیم بود که جز با اصلاحات ساختاری خرد و کلان در بدنه نظام اداری شهرداری نمی‌تواند با آن مقابله کرد. حتی مرتکبان این رفتارها، عمدتاً خود قربانی شرایطی اند که آن‌ها را احاطه و در کمند خود گرفتار کرده است. مجموعه این شرایط سبب ایجاد وضعیت خاصی در سازمان شهرداری تهران و در نتیجه بروز و تداوم فساد اداری در این سازمان و بسیاری از واحدهای تابعه آن شده است. بدون شک تلاش برای مبارزه، کنترل و کاهش فساد اداری در شهرداری تهران با وجود چنین ساختاری راه به‌جایی نمی‌برد و هرگونه اقدام اجرایی در زمینه مبارزه با فساد، نیازمند اصلاح ساختاری به‌ویژه توجه به نقش سامانه‌های اطلاعاتی و قوانین موجود در آن سازمان است.

منابع

- استراوس، آنسلم و کربین، جولیت (۱۳۹۰). مبانی پژوهش کیفی؛ فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نی.
- پرورام، رضا و مردانی، محمدرضا (۱۳۹۹). تأثیر سیستم اطلاعات مدیریت بر مقابله با فساد اداری (مورد مطالعه: شهرداری منطقه ۲۱). منابع و سرمایه انسانی، دوره ۱، شماره ۱: ۹۱ - ۶۱.
- حقیقتیان، منصور؛ دوله، معصومه؛ طعیمه‌پور، ایمان و دوله، فاطمه (۱۳۹۵). رابطه بین تعهد سازمانی و گرایش به فساد اداری بین کارکنان شهرداری تهران. فصلنامه رفاه اجتماعی، دوره ۱۶، شماره ۶۱: ۷۶-۴۷.
- فردوسی‌پور، امیره (۱۳۹۳). شناسایی منافذ فساد اداری در ایران (مورد مطالعه: شهرداری تهران). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده مدیریت و اقتصاد.
- دوگراف، خیالت؛ واختر، پتر و فون مارافیک، پتریک (۱۳۹۴). چشم‌اندازهای نظری فساد. ترجمه هانیه هژیرالساداتی و دیگران، تهران: آگاه.
- رابرتسون، یان (۱۳۷۴). درآمدی بر جامعه (با تأکید بر نظریه‌های کارکردگرایی، ستیز و کنش متقابل نمادین). ترجمه

- حسین بهروان، مشهد: آستان قدس رضوی.
- رابینگتون، ارل و واینبرگ، مارتین (۱۳۸۲). رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی. ترجمه رحمت‌الله صدیق سروستانی، تهران: دانشگاه تهران.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۶). سرطان اجتماعی فساد. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- زاهدی، شمس‌السادات؛ محمدنبی، سینا و شهبازی، مهدی (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر بر کاهش فساد اداری (مطالعه موردی در شهرداری تهران). فصلنامه مدیریت فرهنگ سازمانی، دوره ۷، شماره ۲۰: ۲۹-۵۵.
- عابدی جعفری، حسن؛ طاهرپورکلانتری، حبیب‌الله؛ زرنندی، سعید و آقازاده‌دهده، فتاح (۱۳۹۸). شناسایی عوامل فردی مؤثر بر تمایل به فساد اداری در شهرداری تهران. مجله مطالعات رفتار سازمانی، سال ۸، شماره ۱ (پیاپی ۲۹): ۴۹-۷۴.
- عباس‌زاده واقفی، شیرین‌السادات؛ دلخواه، جلیل و فروزنده دهکردی، لطف‌الله (۱۳۹۶). شناسایی علل بومی بروز فساد اداری: مورد مطالعه شهرداری تهران. دانش حسابرسی، سال ۱۷، شماره ۶۸: ۴۰-۵۰.
- کوزر، لوییس و روزنبرگ، برنارد (۱۳۸۵). نظریه‌های بنیادی جامعه‌شناسی. ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: نی.
- فیض‌آبادی، حوریه و علائی، سعید (۱۳۹۷). تأثیر شفافیت سازمانی بر کاهش فساد اداری با تأثیرات متقابل اعتماد سازمانی در مراکز درمانی شهرداری تهران. فصلنامه مدیریت بهداشت و درمان، دوره ۹، شماره ۳: ۴۷-۵۳.
- محمدی، مهدی؛ رفیعی، حسن؛ موسوی، میرطاهر و حسین‌زاده، سمانه (۱۳۹۵). ادراک فساد و احساس عدالت اجتماعی. مسائل اجتماعی ایران، سال ۷، شماره ۱: ۱۴۴-۱۲۵.
- هانتینگتون، ساموئل (۱۳۸۲). سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی. ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علم.
- Andersen, T.B., Bentzen, J., Dalgaard, C.J., & Selaya, P. (2011). Does the Internet reduce corruption? Evidence from US states and across countries. *The World Bank Economic Review*, 25(3), 387-417.
- Beekman, G., Bulte, E., & Nillesen, E. (2014). Corruption, investments and contributions to public goods: experimental evidence from rural Liberia. *Journal of Public Economics*, 115, 37-47.
- Brown, A. (1995). *Organizational culture*, London: Pitman publishing, 14-21.
- Dong, B., & Torgler, B. (2011). Democracy, property rights, income equality, and corruption. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1756816.
- Hirchi, T (1969). Causes of Delinquency. Berkely, University of California Press, *Journal of Review International the Criminology*, 38(2), 139- 797.
- Pellegrini, L., & Gerlagh, R. (2004). Corruption's effect on growth and its transmission channels. *Kyklos*, 57(3), 429-456.
- Liu, X. (2016). Corruption culture and corporate misconduct. *Journal of Financial Economics*, 122(2), 307-327.
- Rivas, M. F. (2012). An experiment on corruption and gender. *Bulletin of Economic Research*, 65(1), 10-42.
- Seligson, M. A. (2006). The measurement and impact of corruption victimization: survey evidence from Latin America. *World Development*, 34(2), 381-404.
- Scott, J. C. (2002). *Comparative Political corruption*. New Jersey: Prentice Hall, Inc.

- Montinola, G.R., & Jackman, R.W. (2002). Sources of corruption: a cross-country study. *British Journal of Political Science*, 32(1), 147-170.
- Pellegrini, L., & Gerlagh, R. (2004). Corruption's effect on growth and its transmission channels. *Kyklos*, 57 (3), 429-456. <https://doi.org/10.1111/j.0023-5962.2004.00261.x>
- Tanzi, V. (2001). *Corruption Around the Word: Causes, Consequences, Scope, and cures*. IMF working paper.
- Treisman, D. (2000). The causes of corruption: a cross-national study. *Journal of Public Economics*, 76(3), 399-457
- Treisman, D. (2020). *Economic Development and Democracy: Predispositions and Triggers*, Department of Political Science, University of California, Los Angeles, California 90095-1472. *Journal of Economic Perspectives* this link is disabled, 2019, 33(4), 100-127.